

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.209>

УДК 332, 330.1

JEL CLASSIFICATION: R21, I32, B41

Ю.А. КЛИМЕНКО

голов. економіст

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: yuliia_klymenko@ukr.net

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ І МЕТОДИКА ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ ЗА ЖИТЛОВИМИ УМОВАМИ

Специфіка поняття соціального відторгнення полягає у плюралістичному підході до визначення даного терміна. Багатовимірність соціального відторгнення породжує різні суб'єктивні інтерпретації. У процесі використання операціоналізація цього терміна, стає все більш розмитою, а характеристики часто нівелюються. Концепція соціального відторгнення за житловими умовами охоплює багато вимірів і широке коло соціальних та економічних проблем. Для уникнення концептуальних і аналітичних труднощів у результаті інтерпретаційної багатоманітності в статті запропоновано методикау обчислення соціального відторгнення за житловими умовами.

Метою статті є визначення критеріїв соціального відторгнення за житловими умовами та розробка на їх основі детальної методики його обчислення. Розроблено систему критеріїв, визначальних для ідентифікації ситуації відторгнення в житлі. Саме факт належності у особи ознак відторгнення із запропонованого переліку ідентифікує особу чи домогосподарство як соціально відторжене. Алгоритм обчислення соціального відторгнення має базуватися на запровадженні певної межі для кожного виміру відторгнення в житлових умовах: коли ситуація гірша за встановлену межу особу чи домогосподарство можна вважати соціально відторгнутим.

Методика призначена для обчислення континууму соціальних груп, які потрапляють до категорії соціально відторгнених за житловими умовами, і складається з трьох частин. На першому етапі відбувається оцінювання масштабу соціального відторгнення за житловими умовами, на другому – відторгнених за житловими умовами класифікують за інтенсивністю відторгнення, на третьому їх ранжують за ступенем відторгнення. Запропоновано також варіант оцінки шансів виходу з ситуації відторгнення. Виокремлено групи ризику відторгнення, для яких ситуація може критично погіршитися в разі незначної зміни соціального статусу.

Ключові слова: житлові умови, відторгнуті, припустиме соціальне відторгнення, помірне соціальне відторгнення, високе соціальне відторгнення, надмірне соціальне відторгнення, масштаби соціального відторгнення, насичене соціальне відторгнення, ненасичене соціальне відторгнення, Україна, домогосподарство.

© КЛИМЕНКО Ю.А., 2019

ISSN 2072-9480. Демографія та соціальна економіка, 2019, № 1 (35): 209–217

209

Клименко Ю.А.

глав. экономист

Институт демографии и социальных исследований

имени М.В. Птухи НАН Украины

01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: yuliia_klymenko@ukr.net

КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И МЕТОДИКА ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНОГО ОТТОРЖЕНИЯ ПО ЖИЛИЩНЫМ УСЛОВИЯМ

Специфика понятия социального отторжения заключается в плюралистическом подходе к определению данного термина. Многомерность социального отторжения порождает различные субъективные интерпретации. В процессе использования операционализация этого термина, становится все более размытой, а характеристики часто нивелируются. Концепция социального отторжения по жилищным условиям охватывает много измерений и широкий круг социальных и экономических проблем. Во избежание концептуальных и аналитических трудностей в результате интерпретационного многообразия в статье предложена методика расчета социального отторжения по жилищным условиям.

Цель статьи — определение критериев социального отторжения в жилищных условиях и разработка на их основе детальной методики его измерения. Разработана система показателей, определяющих для идентификации ситуации отторжения по жилищным условиям. Сам факт наличия признаков отторжения из предложенного перечня идентифицирует лицо или домохозяйство как социально отторгнутых. Алгоритм вычисления социального отторжения должен базироваться на внедрении определенного предела для каждого измерения отторжения в жилищных условиях, когда ситуация хуже установленного предела лицо или домохозяйство могут считаться социально отторгнутыми.

Методика предназначена для определения континуума социальных групп, попадающих в категорию социально отторгнутых по жилищным условиям и состоит из трех частей. На первом этапе происходит оценивание масштаба социального отторжения по жилищным условиям, на втором — отторгнутых классифицируют по интенсивности отторжения, на третьем — ранжируют по степени отторжения. Предложен также вариант оценки шансов выхода из ситуации отторжения. Выделены группы риска отторжения, для которых ситуация может критически ухудшиться в случае незначительного изменения социального статуса.

Ключевые слова: жилищные условия, отторженные, допустимое социальное отторжение, умеренное социальное отторжение, высокое социальное отторжение, чрезмерное социальное отторжение, масштабы социального отторжения, насыщенное социальное отторжение, ненасыщенное социальное отторжение, Украина, домохозяйство.

Yu.A. Klymenko

Head economist

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60

E-mail: yuliia_klymenko@ukr.net

DEFINITION CRITERIA AND EVALUATION METHOD OF SOCIAL EXCLUSION BY HOUSING CONDITIONS

The specificity of the social exclusion concept lies in the pluralistic approach to the term definition. The social exclusion multidimensionality involves various subjective interpretations. In the process of using the operationalization of this term, it becomes increasingly indistinct, and characteristics are often leveled off. The concept of social exclusion of housing covers many dimensions and a wide range of social and economic issues. In order to avoid conceptual and analytical difficulties as a result of interpretative diversity, the paper proposes a method for calculating social exclusion in housing conditions.

The purpose of the article is to determine the criteria for social exclusion of housing conditions and to develop a detailed methodology for measurement. A system list of indicators for defining the social exclusion in housing conditions is developed. If housing conditions have some indicators from the proposed list, a household is identified as socially excluded. The algorithm for measurement of social exclusion must be based on the introduction

of certain boundary for each dimension of exclusion in housing conditions: when a situation is worse than the established boundary, a person or a household is considered as socially excluded.

The article also proposes an option to evaluate the chances of exiting social exclusion. The methodology is intended for measurement of the continuum of socially excluded in housing conditions social groups and consists of three parts. At the first stage there is an assessment of the scale of social exclusion in housing conditions, at the second stage of exclusions by housing conditions are classified according to the intensity, at the third stage they are ranked according to the degree of exclusion. Evaluation option of chances of exiting social exclusion is proposed. The risk groups of exclusion, for which the situation can critically deteriorate in the event of a slight change in social status, are highlighted.

Keywords: *housing conditions, excluded, admissible social exclusion, moderate social exclusion, high social exclusion, exorbitant social exclusion, scale of social exclusion, saturated social exclusion, unsaturated social exclusion, Ukraine, household.*

Постановка проблеми. Політика більшості країн світу прямо чи опосередковано спрямована на зменшення соціального відторгнення в суспільстві, але досі не досягнуто консенсусу щодо визначення його характеру. Отже неможливо визначити, наскільки успішною є політика держави у відповідному напрямі. Для підвищення ефективності політики варто було застосувати гранично чітке визначення явища соціального відторгнення, розуміючи при цьому його комплексність. Водночас нині недостатньо уваги приділяють соціальному відторгненню в аспекті житлових умов. Щоб сформулювати конкретне визначення відторгнення за житловими умовами необхідно мати чіткі інтерпретаційні критерії того, що охоплює відторгнення за житловими умовами.

Проблема забезпечення населення житлом, особливо якісним, є вкрай актуальною для України. Попри це, у сучасній державній житловій політиці замало уваги приділено проблемі забезпечення українців якісним житлом. Самостійне поліпшення житлових умов є нереальним для більшості громадян України через низький рівень споживчих можливостей: за даними *Bloomberg Global City Housing Affordability Index* [1], придбати житло в українській столиці можна, маючи дохід понад 3 тисячі доларів на місяць. Саме тому в Україні оренда житла для багатьох мешканців є найдоступнішим способом розв'язання житлової проблеми. Тому за рейтингом *Bloomberg* Київ посідає друге місце в світі за вартістю оренди житла. Водночас кількісні та якісні характеристики житла українців не відповідають стандартам європейських країн.

Додатковим аспектом соціальної політики, спрямованої на звузнення кола соціально відторгнутих за житловими умовами осіб є підтримка тих груп населення, які на даний момент знаходяться на грані соціального відторгнення. Треба зосередити зусилля на створенні умов, за яких кожна особа зможе обрати прийнятний варіант самостійного вирішення житлового питання. Адже простіше запобігти відторгненню, ніж виводити громадян із ситуації відторгнення.

Актуальність дослідження. Боротьба з відторгненням і його негативними наслідками, передбачає розробку ефективних способів вимірювання соціального відторгнення. Оптимальним шляхом до цього є розробка уніфікованих індикаторів для виявлення відторгнення.

Новизна підходу полягає у виборі пріоритетних напрямів у процесі розробки детальної методики обчислення соціального відторгнення в житлових умовах на основі врахування його доступних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначити поняття соціального відторгнення тривалий час намагаються науковці з різних країн. Проблему визначення соціального відторгнення розглядав Р. Піс (R. Pease) [2]; К. Артурсон (K. Arthurson)

та К. Якобс (K. Jacobs) [3] акцентують увагу на соціальному відторгненні через погані житлові умови; у роботах А. Аткинсона (A. Atkinson) [4], Р. Левітас (R. Levitas) та Х. Сільвер (H. Silver) [5] висвітлено специфіку вимірювання соціального відторгнення. Концепт соціального відторгнення інтерпретували фахівці із соціології, економіки, психології, досліджуючи різні аспекти проблеми соціального відторгнення. В Україні дослідження цього питання актуалізувалося лише з початком нового тисячоліття. Йому приділили увагу Е. Лібанова [6], проаналізувавши відторгнення від економічного життя, Ю. Левенець [6], який розглядав відторгнення від політичного життя, О. Макарова [6,7], С. Бабенко [8], О. Рєвнівцева [9], висвітливши різні прояви соціального відторгнення в контексті викликів українського суспільства. Проблематику житлової сфери розглядали Л. Черенько, акцентуючи увагу на виборі напрямів житлової політики [10], В. Новіков, який окреслив фінансові питання житлового будівництва [11], В. Шишкін – проаналізував бідність домогосподарств за житловими умовами. [12], А. Реут, описавши трансформацію житлових умов під впливом соціальних змін [13], та ін.

Метою цієї статті є визначення критеріїв соціального відторгнення за житловими умовами та розробка на їх основі детальної методики обчислення соціального відторгнення за житловими умовами.

Для досягнення мети застосовано аналітичні та загальнонаукові **методи**. Серед них системний метод (застосовано для дослідження комплексної взаємодії суттєвих показників соціального відторгнення), метод узагальнення (узагальнено ідеї науковців, які безпосередньо вивчали проблематику соціального відторгнення), метод класифікації (запропоновано класифікацію соціального відторгнення за інтенсивністю та за різними ступенями), метод порівняння (для опису запропонованих видів соціального відторгнення за житловими умовами та виявлення спільних і відмінних їхніх рис).

Виклад основного матеріалу дослідження. Алгоритм для обчислення соціального відторгнення має базуватися на запровадженні певної межі для кожного виміру відторгнення за житловими умовами. Якщо ситуація є гіршою за встановлену як межу, то особа (домогосподарство) можуть вважатися відторгнутими. Щоб обчислити континуум соціальних груп, які потрапляють у категорію соціально відторгнутих за житловими умовами, пропонуємо систему показників, за якими особа (домогосподарство) можуть бути відторгнутими.

Система критеріїв соціального відторгнення.

1. *Проживання у аварійному чи зношеному житлі.* Домогосподарство вважається відторгнутим за ознакою проживання в аварійному житлі, якщо конструктивні елементи житла не відповідають вимогам безпечної експлуатації, є частково зруйнованими, або його фізичний знос становить 81–100 %. Показник – частка осіб, які проживають в аварійному житлі (Джерело: Державна служба статистики України).

Домогосподарство вважається відторгнутим за ознакою проживання в зношеному (ветхому) житлі, якщо конструктивні елементи житла обмежено виконують свої функції, конструктивні елементи зазнали фізичного зносу від 61 % до 80 %. Показник – частка осіб, які проживають у ветхому житлі (Джерело: Державна служба статистики України).

2. *Перенаселеність житлових приміщень.* Домогосподарство вважається відторгнутим за ознакою перенаселення, якщо у домогосподарстві недостатньо доступного житлового простору і високе навантаження велика кількість мешканців на одну кімнату. Показник розраховується шляхом порівняння для кожного домогосподар-

ства загальної кількості наявних кімнат із тією мінімальною кількістю кімнат, яка є необхідною для статеві-вікового складу кожного домогосподарства згідно зі стандартами європейської методики *Eurostat*: чим більше кімнат бракує домогосподарству, тим вищим є рівень перенаселеності. Розраховують за методикою *Eurostat* на основі даних Обстеження умов життя домогосподарств.

Домогосподарство вважають перенаселеним, якщо воно немає в своєму розпорядженні мінімально необхідної кількості кімнат, а саме [14]:

- одна загальна кімната для домогосподарства;
- одна кімната на подружжя в домогосподарстві;
- одна кімната для кожної самотньої людини віком 18 років або більше;
- одна кімната на двох дітей однієї статі віком 12–17 років;
- одна кімната для кожної дитини віком 12–17 років, і якщо вони не враховані в попередній категорії (діти різної статі);
- одна кімната на пару дітей віком до 12 років.

3. *Наявність зручностей* (доступ до основних санітарно-побутових приміщень). Домогосподарство вважається відторгнутим за ознакою проживання в житлі без зручностей, якщо в домогосподарстві немає водопроводу або каналізації. (Джерело: Державна служба статистики України).

4. *Фінансова можливість відремонтувати житло*

4.1. Приміщенню, де проживає домогосподарство, *потрібний дрібний ремонт*: наприклад, фарбування, відсутні плитка для підлоги, зовнішнє покриття, сайдинг, треба полагодити сходи, перила.

4.2. Приміщенню, де проживає домогосподарство, *потрібний капітальний ремонт*: несправною є сантехніка або електропроводка, конструкції стін, підлоги або стелі, необхідний ремонт опалювальної системи.

Показники – коли було збудоване житло, коли відбувся останній капітальний ремонт (Джерело: Державна служба статистики України).

5. *Доступність житла*

5.1. *Економічна доступність житла*:

- можливість придбати житло. Показник – співвіднесення цін на нерухомість і доходів домогосподарства з урахуванням статеві-вікового складу домогосподарства та структури витрат;
- можливість утримувати житло. Показник – частка витрат на житло в сукупних доходах домогосподарства.

5.2. *Територіальна доступність житла* – віддаленість від найближчих об'єктів соціальної інфраструктури. Показник – частка домогосподарств, які потерпають від відсутності поблизу житла закладу охорони здоров'я – фельдшерсько-акушерського пункту, амбулаторії, поліклініки, аптеки (Джерело: Державна служба статистики України).

6. *Стан безпритульності* – повна відсутність житла.

Показник – кількість осіб, виявлених на обліку в соціальних центрах обліку бездомних громадян (Джерело: Державна служба статистики України). Також необхідно урахувати експертні оцінки кількості безпритульних у містах, використовувати аналітичні дані відповідних громадських організацій.

Детальний алгоритм розрахунку соціального відторгнення за житловими умовами. Запропонована методика обчислення соціального відторгнення за житловими умовами складається з трьох частин:

1. Визначення масштабів відторгнення в житлових умовах;

2. Класифікація соціального відторгнення за інтенсивністю;
3. Класифікація відторгнення за різними ступенями.

Перелік ознак відторгнення, які треба враховувати для визначення масштабів відторгнення, його ступенів та інтенсивності за житловими умовами:

- безпритульність;
- проживання в аварійному чи зношеному житлі;
- відсутність окремого житла;
- житло потребує капітального ремонту;
- відсутність каналізації в житлі;
- відсутність водопроводу в житлі;
- проживання в перенаселеному житлі;
- частка витрат на житло в доходах домогосподарств;
- віддаленість до найближчих закладів соціальної інфраструктури;
- житло потребує дрібного ремонту.

Визначення масштабів відторгнення в житлових умовах. Масштаби відторгнення (V) – це сукупність населення, яка має хоча б одну ознаку відторгнення за житловими умовами, незалежно від їх класифікацій.

$$V = Q / N * 100 \%,$$

де Q – чисельність населення, яка має хоча б одну ознаку відторгнення за житловими умовами, незалежно від їх класифікацій, N – загальна чисельність населення України.

Класифікація соціального відторгнення за інтенсивністю.

1. Ненасичене відторгнення – відторгнення за однією ознакою:

$$G_i = Q_i / N * 100 \%,$$

де G_i – масштаб відторгнення за певною ознакою; Q_i – чисельність населення, яке має певну ознаку відторгнення за житловими умовами; N – загальна чисельність населення України.

Перелік ознак відторгнення аналогічний переліку у підпункті щодо вимірювання масштабів соціального відторгнення.

2. **Насичене відторгнення** – стосується виключення з більш ніж одного домену невідгідних житлових умов, що спричиняє серйозні негативні наслідки для якості життя, благополуччя та майбутніх життєвих можливостей:

- за двома ознаками, наприклад, аварійне перенаселене житло;
- за трьома ознаками, наприклад, перенаселене житло без ремонту і зручностей;
- за n ознаками

$$G_{nn} = \frac{Q_{n1} + Q_{n2} + Q_{n3} + \dots + Q_{nn}}{N} * 100 \%,$$

де G_{nn} – масштаб відторгнення за сукупністю певних ознак; Q_{nn} – чисельність населення, яке має певну ознаку відторгнення за житловими умовами; N – загальна чисельність населення України.

Перелік ознак відторгнення аналогічний переліку у підпункті щодо вимірювання масштабів соціального відторгнення.

Класифікація соціального відторгнення за різними ступенями. Ступінь соціального відторгнення – оцінка критичності ситуації відторгнення за житловими умовами. Запропоновано виділяти чотири ступеня соціального відторгнення залежно від погіршення / поліпшення ситуації за житловими умовами. За ступенем розрізняють:

1. *Надмірне відторгнення* характеризується повною відсутністю житла (стан безпритульності). Джерело – соціологічні опитування та експертні оцінки, дані громадських організацій;

2. *Високе відторгнення* – описує стан житлових умов в одному з варіантів:

- проживання в аварійному чи зношеному житлі;
- немає окремого житла;
- за методикою перенаселеності *Eurostat* домогосподарству не вистачає трьох і більше кімнат;

3. *Помірне відторгнення* характеризується наявністю житла, але житлові умови неналежної якості – може бути постійним або з чергуванням фаз загострення (погіршенням житлових умов). Відторгнення за двома і більше наступними показниками: потрібний капітальний ремонт; відсутній водопровід; відсутня каналізація; за методикою перенаселеності *Eurostat* домогосподарству не вистачає двох і більше кімнат; частка витрат на житло в доходах домогосподарства перевищує 50 %; заклади соціальної інфраструктури розташовані на відстані понад 3 км;

4. *Припустиме відторгнення* – відторгнення за двома і менше ознаками. А саме: потрібний дрібний ремонт; за методикою перенаселеності *Eurostat* домогосподарству не вистачає однієї кімнати; частка витрат на житло в доходах домогосподарства перевищує 30 %; заклади освіти та охорони здоров'я віддалені на понад 3 км.

Важливим моментом у подоланні соціального відторгнення є оцінка шансів тих осіб, які на даний момент не є соціально відторгнутими, але балансують на межі відторгнення. Стосується тих категорій населення, які зараз не є відторгнутими за житловими умовами, але у разі зміни соціального статусу ситуація може критично погіршитися і перетворитися на відторгнення за житловими умовами.

Група ризику соціального відторгнення за житловими умовами охоплюють осіб, для яких:

- у разі народження дитини і збільшення кількості осіб у домогосподарстві на одну особу, житло стане перенаселеним;
- якщо дорослі діти знайдуть інше житло і кількість осіб у домогосподарстві зменшиться на одну особу, зміниться й ситуація з перенаселеністю житла;
- можливість придбати житло перевищує 20 років (співвідношення середнього доходу із середніми ринковими цінами на житло в регіоні).

Паралельно варто оцінити також шанси соціально відторгнутих осіб вийти з ситуації відторгнення за житловими умовами. Індикаторами оцінки таких шансів є:

- можливість придбати житло не довше ніж за 10 років;
- питома вага умовно вільних коштів (допомагає оцінити скільки коштів особа / домогосподарство можуть спрямувати на заощадження) – понад 30 %.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропонована методика оцінки соціального відторгнення за житловими умовами створена на основі та з урахуванням наявного інформаційного забезпечення. Основний критерій відбору показників – відкритість інформації: будь-який суб'єкт може безперешкодно знайти інформацію за цими показниками соціального відторгнення у вільному доступі у мережі Інтернет. Сформована система показників характеризує різні аспекти відторгнення за житловими умовами, до переліку включено кількісні та якісні показники. Класифікація

соціального відторгнення враховує рівень критичності ситуації відторгнення за житловими умовами залежно від посилення / послаблення ситуації такого відторгнення, а також рівень насиченості ознаки відторгнення серед певних соціальних груп.

Концепція соціального відторгнення за житловими умовами охоплює багато вимірів і широке коло соціальних та економічних проблем. Наявне інформаційне забезпечення не дає змоги висвітлити весь спектр даної проблематики. Тому необхідними є подальші дослідження, спрямовані на розширення переліку показників, що стосуються кількісно-якісних характеристик житлових умов. Ураховуючи обмеженість доступності інформації, запропонована методика не окреслює деякі важливі аспекти (наприклад, фінансову спроможність відремонтувати житло, фактичний стан житлових приміщень тощо). Основним джерелом даних щодо соціального відторгнення за житловими умовами є Державна служба статистики України. Можливо, запровадження в Україні *EU–SILC* допоможе уникнути цих обмежень інформаційного забезпечення та здійснити багатоаспектний аналіз соціального відторгнення, що сприятиме вдосконаленню та широкому впровадженню методики оцінки соціального відторгнення за житловими умовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. These cities have the least affordable housing [Електронний ресурс] // Bloomberg. – 2017. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2017/11/affordable-housing-is-a-big-problem-in-these-cities/> (дата звернення: 20.01.2019).
2. *Peace R.* Social Exclusion: A Concept in Need of Definition. 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pdfs.semanticscholar.org/49fb/fc52499c1bc094a2a0d42e4b0f5b90fab402.pdf (дата звернення: 20.01.2019).
3. *Arthurson K., Jacobs K.* Social exclusion and housing AHURI Final Report. – 2003. – 42 p.
4. *Atkinson A.* Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context. New York, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf> (дата звернення: 20.01.2019).
5. *Levitas R.* The concept and measurement of social exclusion // *Poverty and Social Exclusion in Britain. The Millennium Survey* / Eds C. Pantazic, D. Gordon, R. Levitas. – 2006. – P. 123–162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.693.683&rep=rep1&type=pdf>
6. Україна: на шляху до соціального залучення: Національна доповідь про людський розвиток – 2011 / [Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова та ін.]; Незалежне видання, Програма розвитку ООН в Україні. – Київ, 2011. – 124 с.
7. *Макарова О.В.* Соціальне відторгнення в Україні: специфіка проявів та методологія оцінювання // *Демографія та соціальна економіка*. – 2011. – № 1 (15). – С. 57–68. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2011.02.057>
8. *Бабенко С.С.* Социальная включенность и социальная эксклюзия: новое измерение социальных неравенств в современном обществе // *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* – Харків, 2007. – С. 49–56.
9. *Ревнівцева О.В.* Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження // *Демографія та соціальна економіка*. – 2008. – № 1. – С. 98–106.
10. *Черенько Л.М.* Житлові умови населення України та вибір пріоритетних напрямів житлової політики // *Демографія та соціальна економіка*. – 2018. – № 1(32). – С. 126–139. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.126>
11. *Новіков В.М.* Удосконалення фінансування житлового будівництва // *Демографія та соціальна економіка*. – 2018. – № 3 (34). – С. 86–99. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086>
12. *Шишкін В.С.* Бідність населення України за житловими умовами // *Демографія та соціальна економіка*. – 2016. – № 1 (26). – С. 51–64. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.051>
13. *Реут А.Г.* Еволюція житлових умов під впливом соціальних змін // *Демографія та соціальна економіка*. – 2017. – № 3 (31) – С. 174–185. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.174>

14. Overcrowding rate/ Eurostat [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Overcrowding_rate (дата звернення: 10.01.2019).

REFERENCES

1. These cities have the least affordable housing (2017). Bloomberg. *weforum.org*. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2017/11/affordable-housing-is-a-big-problem-in-these-cities/>.
2. Peace, R. (2001). Social Exclusion: A Concept in Need of Definition. *pdfs.semanticscholar.org*. Retrieved from pdfs.semanticscholar.org/49fb/fc52499c1bc094a2a0d42e4b0f5b90fab402.pdf
3. Arthurson, K., & Jacobs, K. (2003). Social exclusion and housing. AHURI Final Report.
4. Atkinson, A. (2010). Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context. New York. *un.org*. Retrieved from <http://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf>
5. Levitas, R. (2006). The concept and measurement of social exclusion. Poverty and Social Exclusion in Britain. *The Millennium Survey*. (C. Pantazic, D. Gordon, R. Eds.). Levitas.
6. Libanova, E., Levenets, Yu., & Makarova, O. et al. (2011). *Ukraina: na shliakhu do sotsialnoho zaluchennia: Natsionalna Dopovid pro liudskyi rozvytok 2011 [Ukraine: Towards Social Inclusion: National Human Development Report 2011]*. Kyiv: Nezalezhne vydannia Prohramy rozvytku OON v Ukraini [in Ukrainian].
7. Makarova, O.V. (2011). Sotsialne vidtorhnennia v Ukraini: spetsyfika proiaviv ta metodolohiia otsniuвання [Social exclusion in Ukraine: specificity of manifestations and assessment methodology]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy, 1 (15)*, 57-68. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2011.02.057> [in Ukrainian].
8. Babenko, S.S. (2007). Sotsyalnaia vkluchennost y sotsyalnaia eksklyuziia: novoe yzmerenye sotsyalnykh neravenstv v sovremennom obshchestve [Social inclusion and social exclusion: a new dimension of social inequalities in modern society]. *Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*. Kharkiv [in Russian].
9. Rievniitseva, O.V. (2008). Sotsialne vykliuchennia: problemy vyznachennia ta doslidzhennia [Social exclusion: problems of definition and research]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy, 1*, 98-106 [in Ukrainian].
10. Cherenko, L.M. (2018). Zhytlovi umovy naselennia Ukrainy ta vybir priorytetnykh napriamiv zhytlovoi polityky [Housing conditions in Ukraine and choice of policy priorities]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy, 1 (32)*, 126-139. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.126> [in Ukrainian].
11. Novikov, V.M. (2018). Udoskonalennia finansuvannia zhytloвого budivnytstva [Improvement of housing financing]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy, 3 (34)*, 86-99. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086> [in Ukrainian].
12. Shyshkin, V.S. (2016). Bidnist naselennia Ukrainy za zhytlovymy umovamy [Poverty population in Ukraine by housing conditions] *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy, 1 (26)*, 51-64. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.051> [in Ukrainian].
13. Reut, A.H. (2017). Evoliutsiia zhytlovykh umov pid vplyvom sotsialnykh zmin [Evolution of housing conditions under the influence of social changes]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy, 3 (31)*, 174-185. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.174> [in Ukrainian].
14. Overcrowding rate (2014). Eurostat. *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Overcrowding_rate

Стаття надійшла до редакції журналу 30.01.2019.